

УДК 343. 98

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.3.44>**В. Б. Коба**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ УПОВНОВАЖЕНИМИ ОСОБАМИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

У науковій статті зазначається, що у процесі досудового розслідування слідчий зобов'язаний виявляти обставини, причини й умови, що сприяли учиненню кримінального правопорушення, адже без цього неможливо встановити коло інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Разом з тим, особа, яка проводить досудове розслідування, повинна чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції – запобігання кримінальним правопорушенням у майбутньому. Зазначено, що дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні.

Окреслено предмет криміналістичної профілактики шахрайства у сфері е-комерції, визначено об'єкти і суб'єкти криміналістичної профілактики. Розроблено методи й прийоми виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню шахрайства у сфері інтернет-комерції.

Висвітлено профілактичні заходи, що здійснюються безпосередньо слідчим, зокрема, профілактичні заходи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (затримання особи, арешт майна, тримання під вартою), проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, допиту та інших), а також тактичних операцій. Наголошено на значенні експертної профілактики, а також профілактичних заходах інформаційного-виховного і віктимологічного характеру тощо. Акцентовано на нагальній необхідності створення механізму оперативного реагування на шахрайство у сфері комерційної діяльності через блокування активів шахрайських компаній та зупинення їх діяльності.

Окреслено основні напрями криміналістичної діяльності щодо запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: шахрайство, профілактика, е-комерція, профілактична діяльність, розслідування, причини і умови, кримінальне правопорушення, профілактичні заходи.

Постановка проблеми. У процесі досудового розслідування слідчий зобов'язаний виявляти обставини, причини й умови, що сприяли учиненню кримінального правопорушення, адже без цього неможливо встановити коло інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Разом з тим, особа, яка проводить досудове розслідування, повинна чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції – запобігання кримінальним правопорушенням у майбутньому. Проте, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми криміналістичної профілактики неодноразово розглядалися у наукових працях А.Ф. Волобуєва, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, Р.Л. Степанюка, К.О. Чаплинського, В.Ю.Шепітька, П.В. Цимбала та інших учених. Між тим, дотепер залишається низка дискусійних та невирішених питань, у тому числі й щодо профілактичних заходів, які застосовують уповноважені службові особи під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції.

Метою статті є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістич-

ної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайства у сфері е-комерції.

Основний зміст. Традиційно вчені вважають, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання кримінальним правопорушенням не належить ні до кримінології, ні до будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходиться на перетині різних галузей знань. Втім, складовою частиною методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, на думку низки вчених, є методи з'ясування причин конкретного кримінального правопорушення та обрання заходів запобігання ним [1, с. 57].

Натомість, є певна розбіжність думок щодо профілактичних заходів, за допомогою яких здійснюється запобігання, припинення та з'ясування причин й умов, що сприяли учиненню кримінального правопорушення. Наприклад, О.А. Борідько, розглядаючи теорію профілактики злочинності як системну розробку наукових засад діяльності щодо її попередження на всіх напрямках і рівнях різними державними інституціями, наголошує на необхідності комплексної розробки заходів планомірного впливу на причини та умови вчинення кримінальних правопорушень. У такій системі кримінологія надає лише загальні рекомендації, визначаючи основні напрями і заходи запобігання злочинів, а криміналістична теорія має розробляти конкретні запобіжні засоби та прийоми впливу на конкретні види злочинів. Тому авторка, застосовуючи системний аналіз, досліджує та узагальнює сучасні рівні та форми організації профілактичної діяльності різних суб'єктів профілактичної діяльності, зокрема:

а) у соціологічному плані – суспільство в цілому, колективи, групи, індивіди;

б) у соціально-політичному плані – держава в цілому, державні органи та громадські організації, громадяни [2, с. 11].

О.В. Александренко до профілактичних заходів, за допомогою яких здійснюється запобігання, припинення та з'ясування причин й умов, що сприяли вчиненню

злочину, відносить: збереження таємниці слідства; запобігання витоку оперативної та службової інформації; заходи щодо забезпечення захисту доказів від фальсифікації або знищення; спілкування суб'єктів розслідування з учасниками кримінального процесу, яке виключає виникнення чи розвиток з їх боку конфліктних ситуацій; своєчасне проведення слідчих і оперативних заходів для забезпечення збереження слідів, доказів, попередження здійснення протиправного впливу на учасників розслідування; використання з цією метою даних щодо способів протидії, які використовувалися конкретними особами тощо [3, с. 13].

Слушною є думка про припинення та запобігання комерційних інтернет-шахрайства саме технічними засобами. Зокрема, дослідження технічних можливостей електронно-обчислювальної техніки та особливостей функціонування мережі Інтернет дозволяє виявити певні факти, що можуть свідчити про шахрайські дії та запобігти подальшій їх реалізації. Деякі вчені, з метою профілактики шахрайства, навіть розробили концептуальну модель виявлення ознак кіберзагроз в транзакціях користувачів мобільного та інтернет-банкінгу [4].

Серед різноманітних підсистем криміналістичної профілактики та різноманіття суб'єктів, що реалізують окремі напрями превентивної діяльності, слід виділити й експертну профілактику. При чому, експертна профілактика полягає не лише у виявленні експертом на основі спеціальних знань обставин, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, а й у прогнозуванні виникнення можливих способів здійснення протизаконної діяльності у сучасних умовах та розробці заходів щодо покращення захисту об'єктів [5, с. 236].

Так, як показав аналіз кримінальних проваджень щодо шахрайства у сфері е-комерції, саме висновки експертів істотною мірою впливали на рівень запобігання подальшим спробам вчиняти шахрайські дії окремими особами (групою осіб). До того ж, у 67 % кримінальних проваджень завдяки ідентифікаційним експертним дослідженням було встановлено анало-

гічні факти, які, як наслідок, склали один ланцюг шахрайських операцій у сфері інтернет-комерції.

У монографічному дослідженні Н.Є. Філіпенко навіть наголошує, що у випадках, коли встановлені причини скоєння злочину можуть сприяти вчиненню аналогічних правопорушень в інших підприємствах установах чи організаціях, у тому числі в інших сферах життєдіяльності людини, керівник експертної служби повинен безпосередньо повідомити відповідні правоохоронні органи для попередження вчинення цих правопорушень. При цьому, вчений зазначає, що проблему експертної ініціативи пов'язано не лише з межами кримінального провадження, але ще й із тим, що праву експерта фактично не відповідає нічий обов'язок реалізувати ту додаткову інформацію, яку за власною ініціативою отримує експерт. Складається досить складна ситуація: ініціатива експерта може залишитися не реалізованою, а його висновки – не використаними. Найчастіше доводиться зустрічатися з такою ситуацією, коли за ініціативою експерта розробляються ті чи інші профілактичні рекомендації [6, с. 225].

Якщо вести мову про профілактичні заходи, що здійснюються безпосередньо слідчим, то шляхами їх реалізації є застосування заходів забезпечення кримінального провадження (затримання особи, арешт майна, тримання під вартою), проведено окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, допиту та інших), а також тактичних операцій. Так, застосування слідчим запобіжних заходів спрямоване не тільки на забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків, а й на запобігання спробам підозрюваного вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється. Крім того, саме під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження слідчий може виявити обставини криміногенного характеру, які вже попередньо зафіксовані у документах (актах ревізій, висновках експертів, довідках, поясненнях та показаннях інших осіб, тощо) [7, с. 323; 8, с. 76].

Слід сказати, що запобіганню шахрайствам у сфері е-комерції сприяє й рівень

інформаційно-аналітичного забезпечення та використання можливостей різноманітних обліків, баз даних та ін.

З цього приводу Д.М. Цехан і П.С. Луцюк стверджують, що нині основними джерелами інформації профілактики є: автоматизовані інформаційні системи, автоматизовані робочі місця, оперативні обліки, алфавітні картотеки, мережа Інтернет тощо [9], з чого виходить, що профілактична функція насамперед стосується й оперативних підрозділів кіберполіції.

Слід погодитися з А.Ф. Волобуєвим, що профілактична діяльність правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень надає максимальний ефект тільки тоді, коли вона органічно поєднується з економічними, соціальними, правовими й організаційними заходами запобігання злочинності в масштабах країни [10, с. 12]. Окрім того, стан захищеності знаходиться у прямій залежності від обізнаності, підготовленості, ресурсної й технічної забезпеченості, нормативно-правової урегульованості діяльності правоохоронних, контролюючих та інших органів державної влади й управління, які діють у взаємодії з юридичними та фізичними особами у питаннях забезпечення інформаційної безпеки і боротьби зі злочинністю з використанням мережі Інтернет [11, с. 91].

Разом з тим, профілактичні заходи у правовому полі спрямовані на розв'язання проблеми вдосконалення нормативно-правових актів, які є підґрунтям єдиної державної політики забезпечення інформаційної безпеки та її реалізації. На думку К.С. Качашвілі, першим кроком до здійснення цієї мети є визначення кібернетичної безпеки як самостійної сфери національної безпеки. Це дасть змогу формувати засади державної політики у сфері забезпечення кібернетичної безпеки України шляхом визначення основних реальних загроз національній безпеці, основних напрямів державної політики та основних функцій суб'єктів щодо забезпечення національної безпеки у цій сфері. Крім того, попередження кіберзлочинності базується на заходах, спрямованих на зниження ризику здійснення таких кримінальних правопорушень та нейтраліза-

цію шкідливих наслідків для суспільства [12, с. 130].

У свою чергу, в організаційному аспекті основною проблемою профілактики шахрайства є відсутність необхідної спеціалізації підрозділів Національної поліції при організації та здійсненні профілактики таких кримінальних правопорушень та слабка взаємодія між суб'єктами профілактики, а також відсутність єдиного координуючого органу та ефективної системи контролю за виявленням та розслідуванням кримінальних правопорушень. У цьому розрізі Г.В. Недзельська, серед заходів запобігання комп'ютерного шахрайства виділяє:

– створення спеціалізованих центрів збору та аналізу інформації про факти шахрайства в мережі Інтернет. Діяльність подібних організацій повинна бути орієнтована не стільки на констатацію злочинних посягань, скільки на вироблення дієвих профілактичних заходів. Одним із напрямків діяльності цих центрів мають стати збирання інформації про потенційно небезпечні об'єкти та їх блокування;

– організація підбору, навчання та інструктажу працівників служб комп'ютерної (інформаційної) безпеки суб'єктів господарювання;

– впровадження програми навчання громадян основам комп'ютерної безпеки під час виробництва фінансових операцій через інформаційні мережі, спілкування у соціальних мережах та ін., інформування через ЗМІ про нові види комп'ютерного шахрайства;

– розробка та використання спеціального програмного забезпечення, у тому числі антивірусних програм або програм ідентифікації користувача;

– розширення системи спеціалізованих відділів, що займаються комп'ютерними злочинами, та формування єдиної державної бази Інтернет-шахраїв [13, с. 212].

Оскільки у нашому дослідженні йдеться не просто про кібершахрайство, а шахрайство, пов'язане із комерційною діяльністю в онлайн-режимі, слід розглянути також заходи профілактики шахрайства саме у цій сфері.

Зокрема, є нагальна необхідність створення механізму оперативного реагу-

вання на шахрайство у сфері комерційної діяльності через блокування активів шахрайських компаній та зупинення їх діяльності. До того ж, є необхідність ведення податковими органами інформаційної бази про підприємців, раніше судимих за шахрайство, та зазначення таких відомостей у виписці з ЄДРЮО, а також розвивати системи громадських порталів, що ведуть реєстр неблагонадійних суб'єктів комерційної діяльності [13, с. 212], у тому числі і в онлайн режимі.

Не слід залишати без уваги й профілактичні заходи інформаційного-виховного і віктимологічного характеру.

Шляхом задіяння засобів масової інформації (газети, журнали, телебачення, Інтернет, інформаційні ресурси, офіційні web-сторінки державних органів влади та підприємств) здійснюється реалізація методу розповсюдження інформаційного контенту. Правоохоронні органи також можуть приймати участь у подібних заходах через спеціалізовані підрозділи та прес-центри Національної поліції [14, с. 97].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що заходи профілактики шахрайства у сфері е-комерції можуть здійснюватися різноманітними суб'єктами за різними напрямками, що найбільш ефективно сприятимуть виявленню причин та умов вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, та впливатимуть на рівень запобігання ним.

Список використаних джерел:

1. Янковий М.О. Криміналістична профілактика як складова слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 55-59.
2. Борідько О.А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 20 с.
3. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. на здоб. наук. ст. к.ю.н. за спец. 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2004. 20 с.
4. Яровенко Г.М., Сковронська А.І., Бояджян М.М. Моделювання виявлення ознак кіберзагроз в банках із використанням

- інтелектуального аналізу. *Ефективна економіка*. 2018. № 7. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/7_2018/39.pdf
5. Гуріна Д.П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233.
  6. Філіпенко Н.Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків, 2020. 392 с.
  7. Томирин С.В. Використання тактичних прийомів допиту з метою профілактики кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. Випуск 64. 2019. С. 319-331.
  8. Книженко С. Криміналістична профілактика злочинів проти правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 1 (39). 2015. С. 74-78.
  9. Цехан Д.М., Луцюк П.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання злочинам у сфері господарської діяльності оперативними підрозділами ОВС / URL: <http://criminology.onua.edu.ua/?p=477>
  10. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів : лекція для всіх форм навчання / уклад. А.Ф. Волобуєв. Харків: НУВС, 2003. 24 с.
  11. Шапочка С.В. До питання боротьби з шахрайством, яке вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет. *Правова інформатика*. № 3 (43). 2014. С. 89-95.
  12. Качашвілі К.С. Проблема інтернет-шахрайства в Україні та способи боротьби із ним. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9520/1/%D0%9A%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%88%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96%20%D0%9A.%D0%A1..pdf>
  13. Недзельська Г.В. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2022. С. 211-213.
  14. Лефтеров Л.В. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом застосування засобів електронних комунікацій. *Публічно-правовий дискурс у контексті глобалізації*. № 1 (15). 2019. С. 89-101.

Koba Valeriy. Means of criminal prevention used by authorized persons in the investigation of fraud in the sphere e-commerce

The article states that in the process of pre-trial investigation, the investigator is obliged to identify the circumstances, reasons and conditions that contributed to the commission of a criminal offense, because without this it is impossible to establish the circle of other circumstances that are subject to proof in criminal proceedings. At the same time, the person who conducts the pre-trial investigation must be clearly aware of the need to perform another, no less important function – prevention of criminal offenses in the future. It is noted that discussions are still ongoing regarding the substantive parts of preventive activities in the forensic sense. The subject of forensic fraud prevention in the field of e-commerce is outlined, the objects and subjects of forensic prevention are defined. Methods and techniques for identifying the causes and conditions contributing to fraud in the field of Internet commerce have been developed.

Preventive measures carried out directly by the investigator are highlighted, in particular, preventive measures during the application of measures to ensure criminal proceedings (detention of a person, seizure of property, detention), carrying out individual investigative (search) actions (survey, interrogation, etc.), as well as tactical operations. Emphasis is placed on the importance of expert prevention, as well as preventive measures of an informational, educational and victimological nature, etc. Emphasis is placed on the urgent need to create a mechanism for prompt response to fraud in the field of commercial activity by blocking the assets of fraudulent companies and stopping their activities.

The main areas of criminalistic activity regarding the prevention of investigated criminal offenses are outlined.

Key words: *fraud, e-commerce, preventive activities, causes and conditions contributing to the commission of criminal offenses, preventive measures.*